

DE IJZEREN EEUW IN
TEGELEN 1850-1950

DE IJZEREN EEUW IN TEGELEN 1850-1950

Inhoud:

1. Hoe het metaal naar Tegelen kwam...
2. De vorming van de klei-metaalcluster
3. Bedrijven buiten de klei-metaalcluster
4. Overvleugeling door metaalindustrie

Voetnoten

1. HOE HET METAAL NAAR TEGELEN KWAM

De opkomst van de metaalindustrie in Tegelen staat haaks op de verwachting dat een industriële plaats groot wordt doordat ze verwerkt wat ze in de grond heeft zitten, in dit geval klei. De opkomst van de metaalindustrie in Tegelen bewijst juist het tegendeel: terwijl de Tegelse bodem vol klei zit, is er geen spoor van ijzeroer te vinden. Evenmin is er de ontwikkeling van de Noord-Limburgse kleiwarenindustrie rond 1850 een aanleiding te vinden voor de oprichting van een ijzergieterij in Tegelen. De industrialisering was in deze tak van industrie nog niet eens begonnen, toen de eerste ijzerfabriek in 1854 werd opgericht

Toch wagen Hendrik Kamp en zijn zwager Frans Soeten het erop.¹

Waarom? Wilden ze alleen maar akkergereedschap produceren voor de overwegend agrarische omgeving?

Wat was 1854 voor een jaar?

Volgens sommigen was het geen goed jaar voor dakpannen. De branche verkeerde in een crisis. Als je kapitaal had, kon je het maar beter niet in de dakpannenfabricage steken.²

Verder was het vijf jaar geleden dat Willem I was overleden en drie jaar voor de liberale revolutie van 1848. Het idee dat er een nieuwe tijd aankwam met meer handelings- en handelsvrijheid kan de stichters zomaar naar het hoofd zijn gestegen.

Verder was het vijftien jaar na de afscheiding van België, waardoor er niet alleen bestuurlijk, economisch en cultureel, maar ook fysiek een grens was gekomen tussen Nederland en België. Deze grens bemoeilijkte de invoer

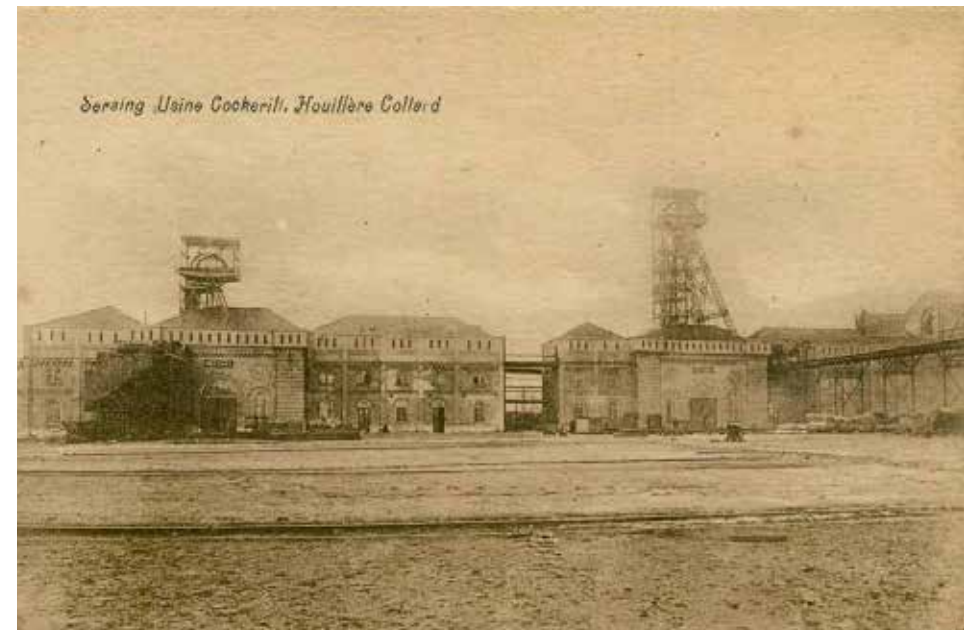

Links: John Cockerill;

Onder: Steenkolenmijn van Cockerill in Seraing;

Rechts: personeelsfoto uit 1892 van IJzerfabriek Dentjens & co. Geel gemarkeerd zijn personen die een belangrijke rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van de gieterij- en metaalindustrie in Tegelen.

N.B. Niet alle namen zijn bekend. (coll. Henk Croonen)

Harrie Mulder

A. Doesborgh
Willem (?)
Poeth

Antoon Probst

Jos Dentjens, firmant

Doesborgh,
"De Sjeef"

Fr. Breuer

van allerlei producten, waaraan men gewend was geraakt en ook in Tegelen behoefte bestond, zoals kachels, hamers en allerlei akkergereedschap.

Een Tegelse familie die dat als geen ander voelde was de familie Kamp, die met het ene been in de Nederlandse cultuur en de andere in de Frans-Belgische cultuur stond, terwijl men oorspronkelijk uit Dülken in Duitsland afkomstig was.³

Een kosmopolitische familie met ogen en oren in alle windstreken, waarin ook met mensen van buiten Tegelen werd getrouwd, zoals met de familie Syriër, maar die tegelijkertijd stevig verankerd was in de Tegelse samenleving.

De Kamps woonden aan de voet van de kerk, in een huis dat later nog diende als gemeentehuis en waren economisch en bestuurlijk zeer actief en invloedrijk.

De vader van Hendrik Kamp, de initiatiefnemer van het bedrijf, is dan al enige tijd dood. Jean Guillaume Kamp was van 1808 tot 1830 burgemeester van Tegelen, of *maire*, zoals dat dan nog heet. Behalve burgemeester was hij ook eigenaar van een pannembakkerij, de zgn. *Kampes sjop*. In 1835 won de firma Kamp brons op een expositie van industrieproducten in Brussel met een blauw geglaazuurde dakpan.⁴

Daarnaast was hij ook bierbrouwer. Een combinatie van twee ondernemersberoepen was in die tijd geen zeldzaamheid, het had te maken met risicospreiding, maar ook met de seizoensgebonden uitoefening van een vak: bierbrouwen gebeurde vooral in de lente en de herfst, pannembakken vooral in de winter, als de klei werd gedolven, en in de zomer, als de pannen werden gebakken en gedroogd.

Zijn oudste zoon Willem Frans vestigt zich in 1837 in Seraing, waar hij uitvoerend ambtenaar wordt bij de steenkolenmijnen van Cockerill en 25 jaar later zelfs burgemeester. Zijn naam komt voor op een loonlijst van Cockerill, waarop staat vermeld dat hij vanaf 1 januari 1850 een bedrag van 3000 Belgische francs ontvangt, dat zes maanden later al wordt verhoogd tot 5000 francs. Kennelijk iemand die voor zijn bedrijf wat te betekenen heeft. Op een loonstaat van Cockerill voor handelsvertegenwoordigers komt ook zijn jongere broer Hendrik voor, die voor zijn diensten een vergoeding van 1500 francs krijgt plus een procent commissieloon⁵.

Samen moeten ze het plan voor een stoomsmederij in Tegelen hebben

Hierboven: IJzerfabriek van Tegelen, later Dentjens @ Co., later Industria. Het woonhuis rechts is tijdens WO II door granaatvuur verwoest en niet meer herbouwd. Datum foto onbekend.

Rechts: afstammingslijn naar bedrijfssoort en jaar van ontstaan.

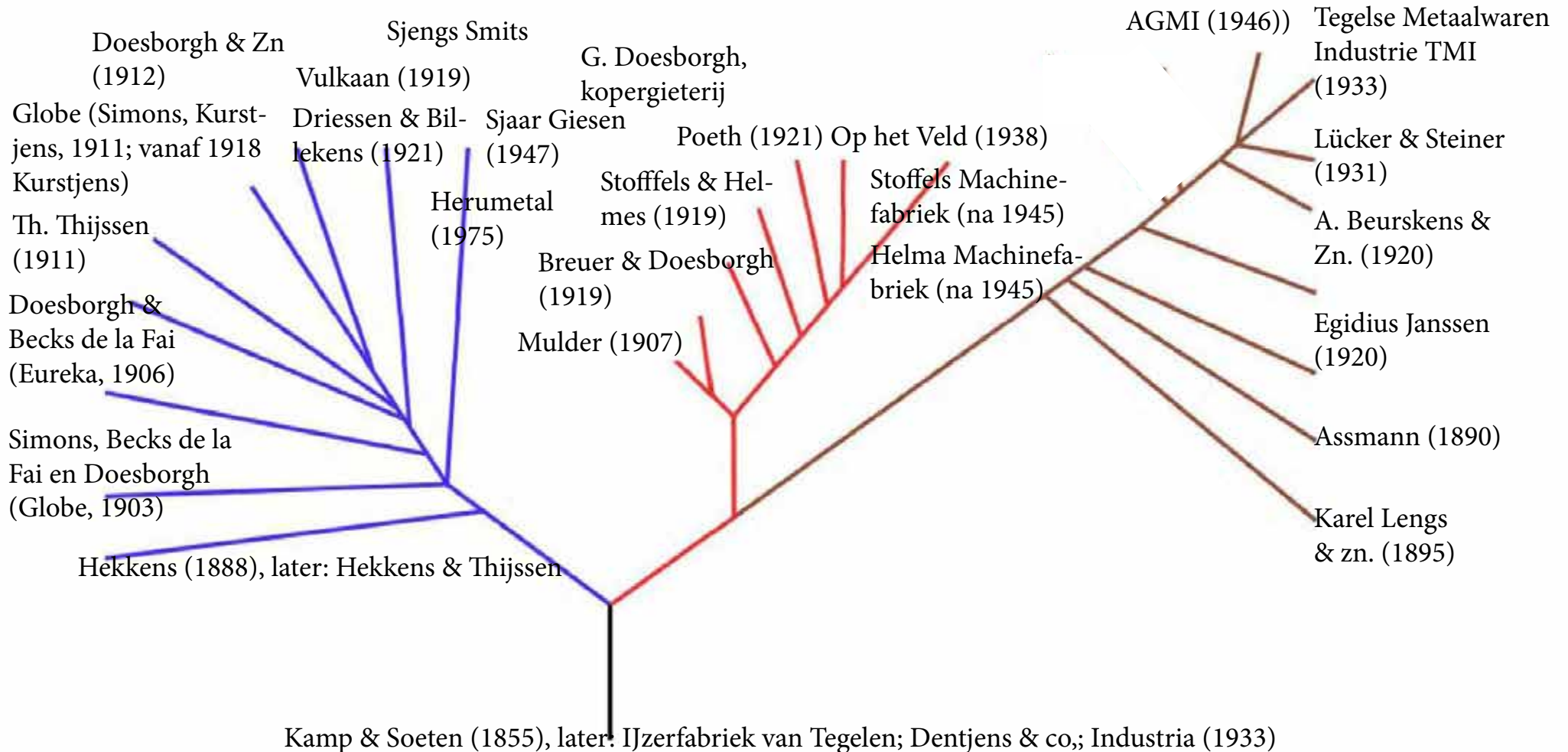
N.B. Niet alle bedrijven zijn rechtstreeks uit Kamp & Soeten voortgekomen, sommige ook uit elkaar, andere zijn op eigen kracht ontstaan.

Van sommige bedrijven is (nog) onbekend wanneer ze werden opgericht en hoe lang ze hebben bestaan. Dit geldt o.a. voor de ijzergieterij van Sjeng Smits, de kopergieterij van G. Doesborgh, alias *De Sjeef*, aan de Hoogstraat, en de ijzergieterij van Sjeng Smits.

Afstammingslijn gieterij- en metaalindustrie Tegelen

Gieterijen

Machinefabrieken Metaalwarenfabrieken

uitgebroed. Hiervoor wordt hoogstwaarschijnlijk eigen kapitaal gebruikt – de Kamps waren niet onbemiddeld - , maar ook vreemd kapitaal.

Voor de boekhouding en administratie neemt Hendrik zijn zwager Frans Adriaan Soeten in de arm. Soeten is dan boekhouder in dienst is bij de Gradus De Rijk, de machtigste en welvarendste man van Tegelen, die behalve scheepsreder ook grootgrondbezitter is. Ze besluiten hun bedrijf te vestigen aan de Maas, waar schepen kunnen aanleggen die hen van grondstoffen, zoals kolen, kunnen voorzien en de vaak zware afgewerkte gietstukken kunnen meenemen. Er is dan nog geen spoorlijn, die komt er pas in 1865.

Het bedrijf start met zestien arbeiders en fabriceert assen voor wagens en karren, kachels en dakramen en allerlei soorten akkergereedschap voor de nog overwegend agrarische regio.

Al snel wordt besloten ook een ijzergieterij op te zetten. Het daarvoor benodigde ijzeroer laat men uit de buurt van Gennep komen, vanwaar dit over de Maas naar Tegelen wordt vervoerd.

In 1866 krijgt het bedrijf, dat dan bestaat uit een grofsmederij, een ijzergieterij en een constructiewerkplaats, toestemming om ijzermenie te produceren. Het wint met dit product ook verschillende prijzen op internationale tentoonstellingen, tot in Italië toe. Behalve voor Hollandse zeehavens levert het ook producten voor de aanleg van de haven in Hamburg⁶

Inmiddels is de liberaal Thorbecke minister-president. Samen met zijn ministers wil hij Nederland uit het industriële slop halen en ze entameren tal van grote werken, waaronder de aanleg van de spoorwegen. Niet voor niets wordt deze periode in onze geschiedenis tegenwoordig *De IJzeren Eeuw* genoemd.⁷

Kamp en Soeten lijken op die ontwikkeling mee te liften.

Als Kamp in 1871 sterft, zet Soeten het bedrijf alleen voort. Van 1873 tot 1876 wordt de assensmederij uitgebreid. In die tijd werken er zo'n veertig mensen.

Rond 1880 treedt de eerste modelmaker in dienst. Hij komt uit Koblenz en heet Antoon Probst. Voor de industriële ontwikkeling van Tegelen is hij van groot belang geweest, want niet alleen geeft hij tekenlessen aan metaalbewerkers van de *IJzerfabriek*, maar ook aan die van andere

Linksboven: Antoon Probst; rechtsboven: Otto Assmann. Onder: villa Assmann met fabriek (rechts). Links: groepsfoto Tekenschool anno 1896

Alex. Doesborgh

Thij Mulder

Hanrie Mulder

H. Lengs

Pierre (?) Op
het Veld

Antoon Probst

Willem (?)
Poeth

A. Doesborgh

metaalbedrijven én ook aan metselaars en timmerlieden, die deze kennis gebruiken bij het opzetten van een eigen bedrijf. Zijn lessen zijn een vorm van kruisbestuiving tussen mensen uit verschillende beroepen en zetten mensen aan tot samenwerking en 'clustering'.⁸

De zaken gaan goed voor Kamp & Soeten, maar aan deze opgaande lijn komt abrupt een einde door de financiële crisis van 1882. De commanditaire vennoot en bankier van de fabriek, de Wolters Bank uit Venlo, gaat failliet, zodat het bedrijf moet worden stopgezet.

Soeten zit echter niet bij de pakken neer en weet andere geldschietters te vinden. Hij neemt een ingenieur uit Duitsland in dienst om de kwaliteit van de productie te verbeteren, ook weer een gouden greep. Otto Assmann voert talloze vernieuwingen door waardoor de productie op een hoger peil komt. Het bedrijf ontwikkelt zich tot een kweekvijver van technisch en zakelijk talent. Als Soeten in 1890 overlijdt en de firma wordt geliquideerd, staat er een nieuwe generatie metaalondernemers klaar om de leemte op te vullen, zoals Assman, Doesborgh en Hekkens.

Baer Hekkens, alias 't *Sjpitse*, is een telg van een belangrijke Tegelse ondernemersfamilie waarvan de pater familias, Michiel Hekkens, tussen 1812 en 1850 als boerenknecht naar Tegelen is gekomen. Hij trouwt met de dochter van zijn baas en krijgt met haar tien kinderen. Van hun zeven zoons beginnen er vijf een eigen bedrijf.⁹

De oudste, Graad (*1848+1914), die trouwt met Maria Sybilla Hermans, richt een *pannesjop* in buurtschap De Berg, op het terrein waar later de L.T.S. zal komen, en krijgt op zijn beurt ook weer ondernemende kinderen, onder wie Nicolaus, beter bekend als *De Nord*, tabaksondernemer, uitvinder en 'bonte hond', en Druuk, die samen met Pau Lucker café-restaurant Paviljoen Modern zal uitbaten.

De tweede zoon, Andries Hekkens (*1851 +1931), baat samen met zijn vrouw Anna Leenen een café uit op de Hoogstraat. Hij wordt in de volksmond *De Sjpitse* genoemd, omdat hij een spitse neus heeft. Na Dries komt Hendrik, bijgenaamd *De Sjliën*, naar het Tegelse woord voor de bes van de sleedoorn, die een wrange nasmaak heeft. Als jongeman gaat hij in Duitsland in een *pannesjop* werken, waar hij in dienst komt van een man met een kennelijk nogal zuur of *sjië* gezicht. Later begint hij in Tegelen zelf een *pannesjop*. Na Hendrik komt Baer (Lambertus) Hekkens

Linksboven: Baer Hekkens; rechtsboven: Theo Thijssen. Onder: fabriek Hekkens & Thijssen anno 1910. Rechts: personeel anno 1910

Theij Hekkens,
neef

Giel Hekkens,
zoon

Chris Driessen

Theo Thijssen

Jan Thijssen,
zoon

Drees Hekkens,
neef

Hekkens & Thijssen
Uxergietonij
1910

(*1858+1933), die kennelijk iets kleiner is uitgevallen dan Dries, maar net als deze een spitse neus heeft, zodat hij 't *Sjpitse* wordt genoemd. Hij is getrouwd met Theodora Thijssen. Zij krijgen vijf kinderen. Baer begint in 1888 een ijzergieterij aan Oude Markt, later Hoogstraat. Na Baer komt Johan (*1860 + 1910), die bakker wordt en de bijnaam *De Witte* krijgt. Kennelijk was hij hoogblond of zat hij steeds onder het meel.

Wat Baer betreft, hij krijgt op 3 maart 1888 van het gemeentebestuur van Tegelen toestemming om een ijzer- en metaalgieterij te mogen plaatsen, door stoom bewogen.

Dit bedrijf wordt ondergebracht aan de Hoogstraat in een fabrieksgebouw van maar 7 bij 18 meter. Aan de achterzijde is een klein bijgebouwtje, waar de gietoven staat, terwijl aan de voorkant alle handelingen worden verricht die voor de productie van gietstukken nodig zijn: zand bereiden, handvormen, afbramen en poetsen, kernen maken met paarden- en koemest. Voor dat laatste worden paardenvijgen gebruikt, die van de Venloseweg worden geschraapt, dan nog een gewone grindweg waarover paardenkarren, maar ook de paardentram Venlo-Tegelen v.v. loopt.¹⁰

Hekkens produceert kachelroosters, vuurpotten, roosterstaven voor stoomketels en kar- en wagenassen, maar met zijn stoommachine wekt hij ook elektrische stroom op, die hij ook aan omwonenden levert, wat hem tot een van de eerste elektriciteitsleveranciers van Tegelen maakt, wellicht zelfs de eerste.

In 1894 komt de eerste uitbreiding tot stand, terwijl in 1904 de gebouwen nogmaals aanmerkelijk worden vergroot, waardoor het bedrijf de vorm heeft aangenomen die hij tot zijn sluiting heeft gehad. Het gaat Hekkens voor de wind, zodat zijn voorbeeld snel navolging vindt.

Om te beginnen is dat belastingontvanger Frans Simons, die in 1903 *De Globe* sticht samen met Peter Johan Becks de la Fai en Wiel Doesborgh, voorheen vormersbaas bij Kamp & Soeten. Doesborgh schijnt een charismatisch persoon te zijn geweest, want hij neemt een groot aantal medewerkers van dat bedrijf mee.¹¹

Misschien wordt dat charisma het beste geïllustreerd door zijn bijnaam *De Golde*, waarvoor op zijn minst drie verschillende verklaringen bestaan: hij zou zijn gietwerk oppoetsen tot het blonk als goud, hij zou goudeerlijk zijn en hij zou aan het einde van de week zijn personeel trakteren op een

Op de rechtse pagina: groepsfoto familie Jos Kurstjens - Helena Cuypers bij hun gouden bruiloft.

Verklaring van tekens:

klei: alleen in kleiwarenindustrie werkzaam;

metaal: alleen in metaalindustrie werkzaam of uit metaalfamilie afkomstig

klei + metaal: in beide takken werkzaam

klei -> metaal: vanuit de klei naar de metaal;

metaal -> x klei: gaat trouwen met zoon kleiwarenfabrikant.

Hiernaast: Jos Kurstjens; hieronder: personeel *De Globe* 1910, voor overname door Jos Kurstjens.

Klei -> metaal

Klei

Klei -> metaal

Klei

Metaal

metaal -> x klei

Klei + metaal

metaal -> x klei

Metaal

Klei

Metaal

x

Klei -> metaal

Harrie Mulder

21/8/16

Als hij zich in 1911 inkoop bij De Globe, handelt hij in de geest van de eerder genoemde Jean Guillaume Kamp, die ook twee ondernemersberoepen uitoefende. Maar er is meer: hij is vader van vijf zoons, die hij goed wil 'uitzetten'. Na Piet in 1911 plaatst hij vier jaar later zijn zoon Alphons in het bedrijf. Als Henri Simons in 1918 aan de Spaanse griep overlijdt, neemt hij het bedrijf in zijn geheel over en is ook de weg vrij voor zijn zoon Hubert. Gedrieën geven de broers leiding aan het bedrijf. Hun pogingen om de twee broers, die doorgaan in de kleiwarenindustrie, maar ook aandelen van De Globe bezitten, uit te kopen, stranden, zodat die hun leven lang invloed blijven houden op het reilen en zeilen van De Globe.¹⁵

De stijl van leidinggeven is anders dan die van de meeste ondernemers in die tijd, die zelf meehelpen op de werkvloer als dat nodig is. In een terugblik op zijn arbeidsverleden schrijft een werknemer van Hekkens: *'Bij Hekkens was het beter werken dan bij de Globe, want daar werkte de directeur de hele dag mee in zijn overall.'*¹⁶

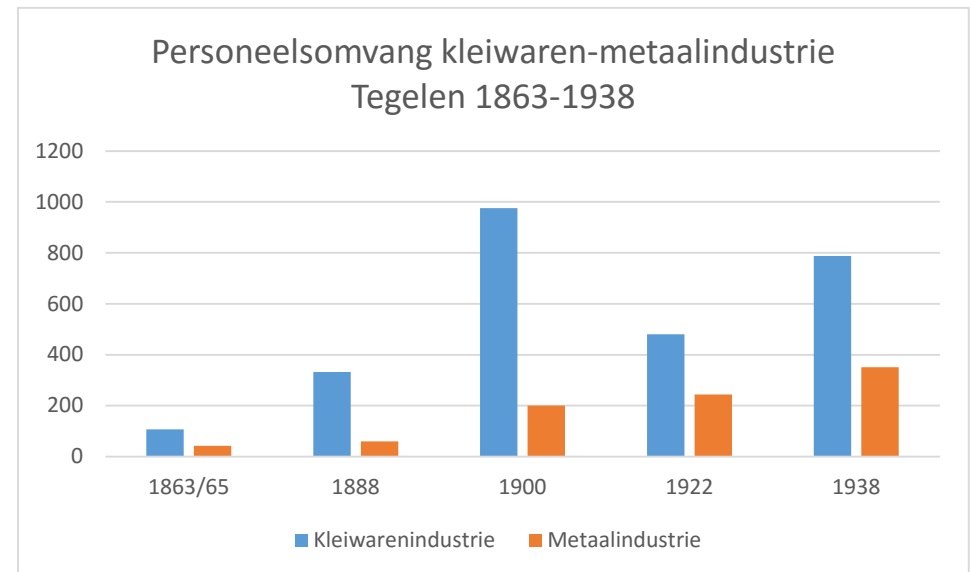
Met de drie zonen van Jos doet een nieuw type ondernemer zijn intrede in de gieterijwereld: de manager in plaats van de patroon.

De Globe ligt overigens aan de Stationsstraat, dichtbij de oude pannebakkerij en het woonhuis van Kurstjens, maar ook niet ver van de fabriek en het woonhuis van Wiel Doesborgh, alias *De Golde*, die vader is van onder meer Theodora, met wie de tweede zoon van Jos, Kurstjens, Hendrik Peter, op 23 mei 1916 in het huwelijk treedt.

De personele band tussen de kleiwaren- en de metaalindustrie wordt hiermee versterkt, en al helemaal als de twee oudste dochters van Hendrik Peter na de Tweede Wereldoorlog in het huwelijk treden met twee telgen uit de kleidynastie Laumans, de broers Ab en Piet Laumans, zelf ook kleiwarenfabrikant. De dochters nemen hun aandelen mee in het huwelijk, waarmee de Laumansen indirect invloed krijgen op het bedrijfsbeleid van De Globe.

Deze doordringing van klei- en metaalindustrie vindt ook plaats op instrumenteel-technisch niveau. Rond de Tegelse ijzergieterijen ontstaat namelijk een ring van machinefabrieken en metaalconstructiebedrijven, waarvan er twee, de machinefabrieken Mulder (1909) en Breuer-Doesborgh (1919), zich richten op de fabricage van machines voor de dakpannen- en steenfabricage, aanvankelijk in Tegelen, later ook elders in Limburg, zoals

Hierboven: enkele advertenties uit de prijscourant van Leonidas: fietsen en fietsbellen. Rechts: personeel Karel Leng's & zonen anno 19?

in Swalmen en Echt, en in heel Nederland.

Ook van sommige metaalconstructiebedrijven, zoals de briefhouderfabriek van Otto Assman aan de Venloseweg in Tegelen, die in 1888 het daglicht ziet, en die van Egidius Janssen mag men aannemen dat ze de nodige producten bij kleiwarenfabrieken hebben afgezet, maar dit product is zo algemeen dat het ook ver buiten Tegelen verspreiding vindt.

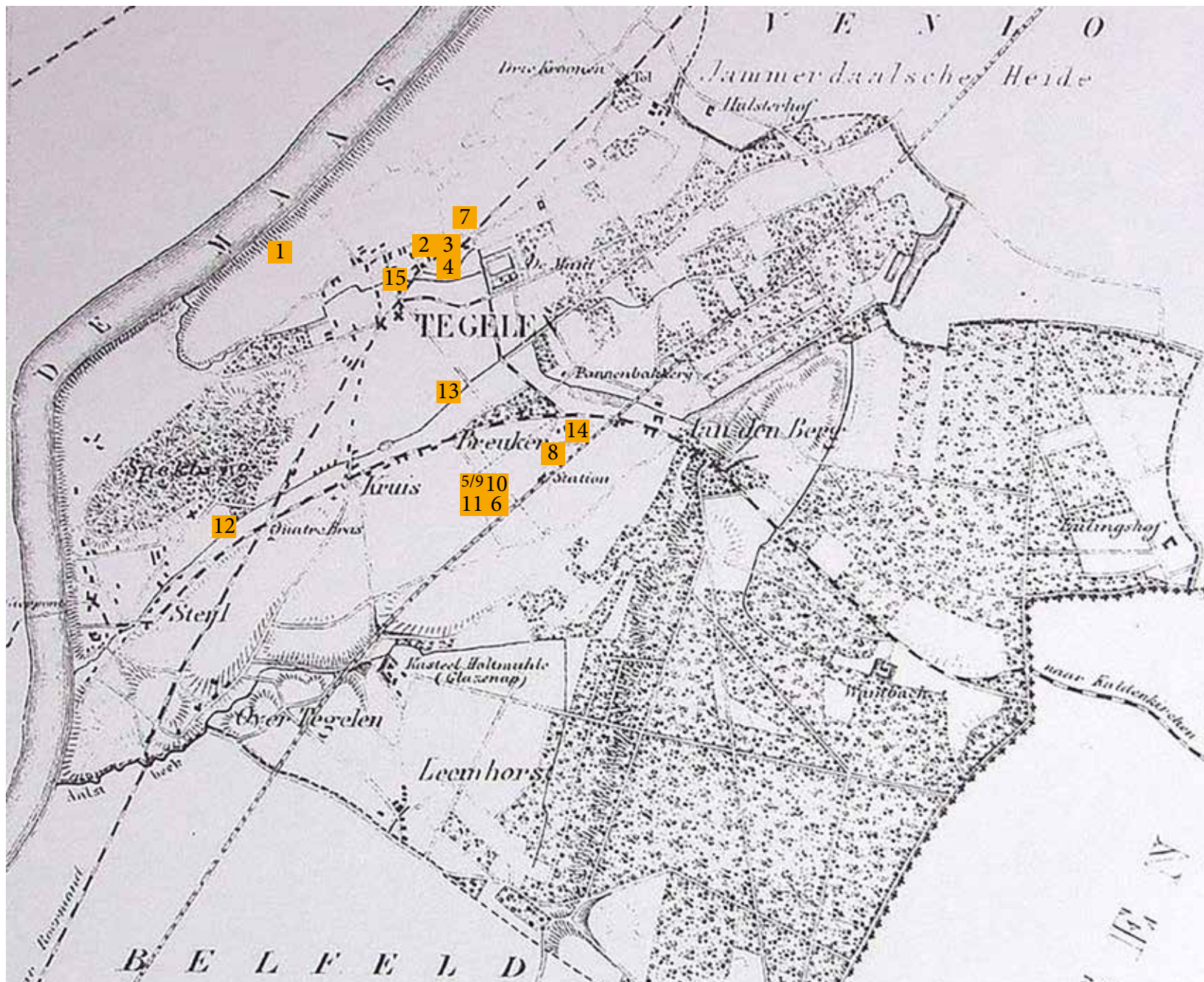
Hetzelfde kan gezegd worden voor het bedrijf van Karel Lengs uit 1895. Hij voert als bedrijfsnaam Karel Lengs & zonen en als merknaam Leonidas. Onder die naam brengt hij vanaf 1913 een prijscourant uit, waarin hij zijn firma een rijwielfabriek noemt, maar ook adverteert met automobielen, naaimachines, sportartikelen, muziekinstrumenten en lederwaren, etc.¹⁷

Behalve in foto's en advertenties kan de onderlinge doordringing van klei- en metaalindustrie ook in beeld worden gebracht door middel van een grafiek, en wel van de werkgelegenheid in beide bedrijfstakken. Deze laat een piek in de werkgelegenheid van de kleiwarenindustrie rond 1900 zien. Dit heeft zeer waarschijnlijk te maken met de overgang van handarbeid naar machinale arbeid. Er is in die tijd veel vraag naar dakpannen en stenen, maar de productie is nog maar nauwelijks gemechaniseerd, waardoor het meeste nog met de hand moet gebeuren. Dr. P.J. Teeuwen schrijft in zijn boek *Uit aarde geschapen: 'De echte grote mechanisatie en schaalvergroting in de dakpannenindustrie zou pas komen na 1914-1918.'*¹⁸

Geleidelijk daalt deze werkgelegenheid en stijgt die in de metaalindustrie. Geen wonder zou men zeggen: naarmate er meer machines voor de kleiwarenindustrie komen, verdringen deze de arbeiders uit het kleibewerkingsproces. De productiviteit stijgt en het aandeel van de handarbeid in de kosten van het eindproduct daalt. Hoe meer machines, hoe minder mensen.

3. METAALBEDRIJVEN BUITEN DE KLEI-METAALCLUSTER

Veel gieterijen en metaalbedrijven doen ook onderling zaken met elkaar. Zo laat Mulder Machinefabriek geregeld gietwerk maken bij De Globe en andere gieterijen. Als de kwaliteit niet naar zijn zin is, zegt hij dat onomwonden.¹⁹ Oud - Hekkens directeur, Dré Gubbels, zegt over deze wederzijdse afhankelijkheid het volgende: *'Wij goten voor Poeth, Mulder, Thijssen,*

Gieterijen en metaal
bedrijven in volgorde
van vestiging:

1. Kamp & Soeten
2. Hekkens en Thijssen
3. Karel Lengs & Zn.
4. Otto Assman
5. Globe 1
6. Eureka
7. Mulder Machine-
fabriek
8. Theo Thijssen
9. Globe 2
10. W. Doesborgh &
Zn.
11. Breuer & Does-
borgh
12. Stoffels & Helmes
13. Egidius Janssen
14. Driessen & Bille-
kens
15. W. Poeth

Lamers, Driessen-Billekens, Giesen en De Globe. Dat gebeurde structureel, ten minste zolang de prijs-kwaliteit verhouding klopte. Omgekeerd namen wij gietwerk af van Thijssen, Driessen-Billekens, De Globe en Herumetal. Soms handvormgietwerk, dat we zelf niet konden maken, soms seriegietwerk in kleine series. Van Giesen en Herumetal kochten we alumimium gietwerk. Dat verkochten we dan door. Je moet je voorstellen dat een klant een pakket van tien producten bij ons bestelde, waarvan we er acht zelf konden maken, maar twee niet. Die kochten we dan in. Dat deden alle Tegelse gieterijen en metaalbedrijven, bij mijn weten niemand uitgezonderd, en dat beperkte zich niet tot Tegelen, maar gold ook voor gieterijen en metaalbedrijven in de omgeving. Iedereen deed zaken met elkaar, de een wat meer dan de ander.’ Verder signaleert Hekkens een verband met drijfriemenfabrieken en modelmakerijen: Van drijfriemenfabriek Nooten namen we drijfriemen voor transportbanden en werkhandschoenen af, bij modelmakerijen als Gommans, Van der Vorde en de Tegelse Modelmakerij lieten we onze modellen maken. Dat was goedkoper dan een eigen modelmakerij erop na te houden.’

Loek Kurstjens, de laatste afstammeling van Jos in De Globe, voegt hieraan toe: ‘Van de machinefabrieken Helmes en Mulder weet ik dat ze geregeld bij De Globe gietwerk lieten maken. Omgekeerd nam De Globe van het metaalconstructiebedrijf Poeth transportbanden en koepelovens af.’

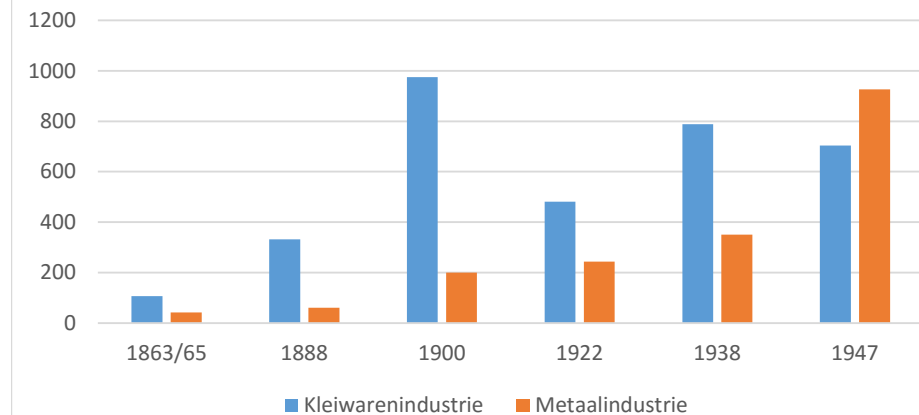
4. OVERVLEUGELING METAALINDUSTRIE

Het einde van het liedje is dat na de Tweede Wereldoorlog de rollen zijn omgedraaid en metaalindustrie de kleiwarenindustrie overvleugelt, zoals blijkt uit deze twee grafieken.

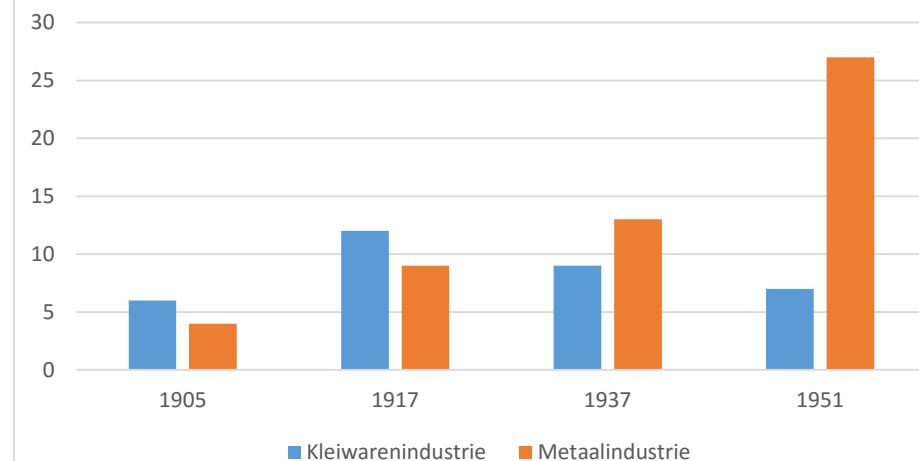
De eerste grafiek geeft de werkgelegenheid per bedrijfstak weer en is gebaseerd op gegevens uit de Volkstelling van 1947, die ook een beroepentelling inhield.

Behalve over het aantal beroepsuitoefenaars zegt deze Volkstelling ook iets over beroepsdifferentiatie per bedrijfstak. Terwijl in de kleiwarenindustrie de belangrijkste functie die van kleidelver (met 131 beoefenaars) is, wedijveren in de metaalindustrie de beroepen van machinebankwerker en vormer (met beide 115 beoefenaars) om de voorrang, terwijl ook dat van

Personeelsomvang kleiwaren-metaalindustrie
Tegelen 1863-1947

Telefoonaansluitingen

LEONIDAS- PRIJSCOURANT 1913.

Bevat meer dan
2000 Afbeeldingen
en Beschrijvingen van
Uiterst Laag-geprijsde
Kwaliteitsartikelen.

KAREL LENGES & ZONEN TEGELEN (HOLL.)

HAMAAR EN NADRIJK VERBODEN.

Oplegde onzer Prijscouranten. 330.000 Exempl.

slijper (42) en kernmaker (22) vaak voorkomt.²⁰

Het productieproces in de metaalindustrie is dan ook complexer, meer het resultaat van de samenwerking van vakmensen uit verschillende disciplines, terwijl in de kleiwarenindustrie de productie vooral door machines gebeurt. Dit maakt de metaalindustrie rijker aan uitdagingen, scholings- en doorgroeimogelijkheden.

De tweede grafiek geeft de telefoonaansluitingen per bedrijfstak weer in 1905, 1917, 1935 en 1951. Hieruit blijkt dat het aantal gieterijen en metaalbedrijven exponentieel is gestegen ten opzichte van het aantal kleiverwerkende bedrijven.

Samenvattend kan men stellen dat uit de samenwerking van de Tegelse kleiwaren- en metaalindustrie na de Eerste Wereldoorlog een economische supermacht is ontstaan, die ook zijn stempel heeft gedrukt op de Tegelse samenleving als geheel.

Waar deze vanaf het einde van de negentiende eeuw gedomineerd werd door een elite van kleiwarenfabrikanten, waarin door fusies en huwelijken verschillende leden van de oude Steylerse handelselite zijn opgenomen, zijn het vanaf die tijd steeds meer succesvolle klei- én metaalondernemers die de dienst uitmaken.

(met dank aan Hans Bos, Henk Croonen, Marcel Dings, Dré Gubbels, Chrit van Horck, Loek Kurstjens, Jos Peeters, Joost van Sonsbeek en Jos Wolbertus - en in de hoop niemand te hebben vergeten.)

Voetnoten

1 Volgens Koninklijk Besluit nr. 94 op 18 juli 1855, geciteerd in: Snakkers G.: *Inventaris van het archief van de N.V. IJzergieterij en Machinefabriek Industria Tegelen* (Maastricht 1967), te raadplegen in RHCL

2 Driessen, Th. en Bartels, J. : *De familie Bourgogne, genaamd Kurstjens te Tegelen en omgeving*. (Tegelen 1968) p. 52

3 Dr. J. Jans: *Brief aan Th. Beurskens-Huys over de geschiedenis van de familie Syriër* (z.p.; z.j.; in mijn bezit WK)

4 *Rapport du juri sur les produits de l'industrie belge exposées à Bruxelles* (Brussel 1835), p.279 en p.431.

5 Dr. J. Jans: *Brief aan Th. Beurskens-Huys over de geschiedenis van de familie Syriër*, p. 3

6 Diverse krantenartikelen op www.delpher.nl

7 Land, A. van der: *Een nieuwe wereld* (Amsterdam 2006)

8 Driessen, Th. : *Geschiedenis van Tegelen* (z.p.; z.j.), p. 132; P.H. Probst: *Anton Aloys Probst* (Tegelen 2003), alsmede Hoek, van de R. *Tegelenenclopedie* (Venlo, 2009), p. 68

9 Brief van Th. Driessen aan dhr. Knaapen op 22 – 1 1963, in: archief Hekkens, arch.nr. 304 in G.A.V. te Venlo, en Ewalds J.: *Genealogie van de familie Hekkens* (uitgave in eigen beheer)

10 Bedrijfskroniek Knaapen in archief Hekkens, arch.nr. 304 in G.A.V. te Venlo

11 Bartels, J.: *Geschiedenis Globe* (in Globenieuws, jaargang 1957; in mijn bezit, W.K.)

12 Bartels, J.: *Geschiedenis Globe* (in Globenieuws, jaargang 1957)

13 Bartels, J.: *De familie Bourgogne, genaamd Kurstjens te Tegelen en omgeving*. (Tegelen 1968; uitgave in eigen beheer), p. 55

14 Driessen, Th. en Bartels, J.: *De familie Bourgogne, genaamd Kurstjens te Tegelen en omgeving*. (Tegelen 1968, uitgave in eigen beheer), p. 55

15 Driessen, Th. en Bartels, J.: *De familie Bourgogne, genaamd Kurstjens te Tegelen en omgeving*. (Tegelen 1968, uitgave in eigen beheer), p. 55

16 Jacobs, P.H.M.A.H.: *Van tiener tot 65+*, in: *De ijzeren koerier*, uitgave van de personeelsvereniging van Hekkens B.V. van 5 -12 1974 in archief Hekkens, arch.nr. 304 in G.A.V. te Venlo

17 Met dank aan

18 Teeuwen, P.J.M.: *Uit aarde geschapen* (Leeuwarden/Mechelen, 1991), p. 90 e.v.

19 Quicken, J. en Buggenum van, P.: *Mulder Machinefabriek Tegelen* (Tegelen 2015), p. 9

20 In de volkstelling 'grondwerker' genoemd.